

B. Sasse, DIE SOZIALSTRUKTUR BÖHMENS IN DER FRÜHZEIT. HISTORISCH-ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN ZUM 9.-12. JAHRHUNDERT, „Berliner Historische Studien”, t. 7, Germania Slavica, Berlin 1982, 380 s.

Podjęta przez Barbarę Sasse próba rekonstrukcji struktury społecznej ludności Czech w IX-XII w. jest pracą pionierską i jako taka zasługuje na baczniejszą uwagę. Zamierzenie autorki skonfrontowania dwu odrębnych kategorii źródeł: archeologicznych i pisanych dla uzyskania w ten sposób możliwie najpełniejszego naświetlenia zagadnienia, będącego przedmiotem studiów, jest pierwszym tego rodzaju przedsięwzięciem badawczym w zakresie badań nad Słowiańszczyzną wczesnośredniowieczną.

Praca składa się z czterech zasadniczych części: I – „Założenia metodyczne”, II – „Analiza społeczna znalezisk grobowych”, III – „Analiza społeczna źródeł pisanych”, IV – „Podsumowanie”. Każda z nich dzieli się na kilka rozdziałów.

Część I rozpoczyna rozdział będący wprowadzeniem w problematykę pracy. W drugim, zatytułowanym „Źródła i ich wartość informacyjna”, omawia autorka zarówno źródła archeologiczne – przede wszystkim nekropoliczne oraz krótko grodziska i osady – jak i pisane. Obszerny rozdział trzeci zawiera krytyczną ocenę dotychczasowych prób społecznej interpretacji cmentarzysk, a dalej zwraca uwagę na nierównomierność występowania w czasie podstawowych źródeł. Mianowicie groby o obfitym wyposażeniu pochodzą głównie z okresu od połowy IX do połowy X w., dla którego to okresu źródła pisane są bardzo skąpe. Natomiast od XI w., kiedy wzrasta ilość informacji piśmiennych, wyposażenie grobów staje się coraz uboższe. Ostatnia część tego rozdziału orientuje czytelnika krótko w metodyce pracy.

Dwa pierwsze rozdziały części II, poświęcone kurhanom ciałopalnym i szkieletowym oraz cmentarzyskom birytualnym, są bardzo krótkie. Autorka jest zdania, że charakter tej kategorii źródeł oraz fragmentaryczność i niekompletność danych czynią je mało przydatnymi dla badanego zagadnienia.

Zasadniczą treścią części II jest jej obszerny rozdział trzeci zatytułowany „Groby płaskie szkieletowe”. Autorka omawia tu szczegółowo ich rozmieszczenie terytorialne, typy cmentarzysk grodowych (poza wałami i w ich obrębie, te ostatnie zwykle przykościelne) i wiejskich (pozakościelne – starsze i przykościelne – młodsze), typ i budowę grobów, ułożenie zwłok (orientacja, układ szkieletu, zwłaszcza rąk), płeć i wiek zmarłych. Szczególnie wiele uwagi poświęca wyposażeniu grobów, które dzieli na 6 grup: naczynia (nie tylko gliniane, ale i wiadra drewniane z okuciem), narzędzia (krzesiwa, nożyce, dłuta, szydła, grzebienie, przęśliki, noże – najczęściej spotykane narzędzie, znane z 246 grobów – oraz rzadko występujące żarna, prażnice, tygły, formy odlewnicze), broń (miecze, włócznie, groty strzał, topory), części wyposażenia jeździeckiego i ubioru (ostrogi, sprzączki pasów, guzy ozdobne), ozdoby (zausznicze, paciorki z metalu, szkła, bursztynu i kamieni półszlachetnych, kabłączki skroniowe, pierścionki), wreszcie przedmioty o znaczeniu kultowym (kaptorgi, amulety, krzyżyki; B. Sasse zalicza do tej kategorii wyposażenia także monety, co jest raczej zaskakujące).

Następnie przedstawia autorka sposób ustalania wartości wyposażenia (wartość ta gra dużą rolę w jej rozważaniach nad pozycją społeczną poszczególnych zmarłych). Ocenia mianowicie przypuszczalną wartość materiału, z jakiego wykonano przedmiot, nakład pracy włożonej w jego wykonanie, jak i częstotliwość występowania poszczególnych przedmiotów.

Dalej rozpatruje autorka zbieżności (lub rozbieżności) między kategoriami cmentarzysk, typami grobów i ich konstrukcji, płcią i wiekiem zmarłych oraz rodzajem i bogactwem wyposażenia. Na cmentarzyskach grodowych, położonych w obrębie wałów, obserwuje się jaskrawe różnice w wyposażeniu grobów. Występujące tam groby w większości bądź nie posiadają w ogóle wyposażenia, bądź też wyposażone są bardzo bogato (17-32 przedmiotów). Na cmentarzyskach położonych poza wałami, ale w bezpośrednim sąsiedztwie grodów, różnice nie są tak jaskrawe, przy czym najliczniejszą grupę stanowią groby wyposażone w 9-16 przedmiotów. Natomiast na cmentarzyskach wiejskich różnice te są raczej niewielkie. Na cmentarzyskach starszych (od poł. IX-poł. X w.) grobów bogatych jest bardzo niewiele, pozostałe grupy są prawie

równe z niewielką przewagą grobów wyposażonych w 3-4 przedmiotów. Natomiast na cmentarzyskach młodszych, przykościelnych, inwentarz grobów jest nieliczny i ubogi, przeważają pochówki w ogóle bez wyposażenia lub z 1-2 przedmiotami.

Nie widać jakichś wyraźnych zbieżności między typem grobu a kategorią cmentarza, rodzajem wyposażenia, płcią i wiekiem zmarłego. Stwierdzono jedynie, że wszystkie groby o wyposażeniu składającym się z więcej niż 16 przedmiotów zawierały jakąś konstrukcję kamienną. Obserwuje się także, że trumny najwcześniej pojawiają się na cmentarzyskach grodowych, a później dopiero na wiejskich przykościelnych.

Groby są przeważnie orientowane głową w kierunku zachodnim lub zbliżonym. Odstępstwa od tej zasady występują głównie wśród grobów uboższych.

Po szczegółowej analizie współwystępowania poszczególnych przedmiotów w wyposażeniu grobów wyróżnia autorka cztery typowe zestawy inwentarza grobowego z okresu wcześniejszego. Zestawy męskie to: (1) krzesiwo, osełka, nóż lub wiaderko; (2) ostrogi, topór, miecz, okucia żelazne i części pasa. Na zestawy kobiece składają się: (3) kolczyki, guzy ozdobne; (4) kaptorga, wisiorek, paciorki szklane i metalowe, niekiedy także kolczyki i guzy. Zastanawiający jest tu fakt wykłuczania się krzesiw i osełek z ostrogami i bronią.

Ostatni najobszerniejszy podrozdział tej części poświęcony jest analizie struktury społecznej 60 większych lub lepiej zbadanych cmentarzysk z terenu całych Czech. Autorka omawia je w kolejności wyróżnionych poprzednio 16 skupisk terytorialnych. Rozważania te zilustrowane są 11 planami i diagramami.

Na część III poświęconą analizie społecznej źródeł pisanych składają się dwa rozdziały. Pierwszy zawiera rozważania nad strukturą społeczną ludności okresu wcześniejszego w świetle przekazów pisanych z IX i X w., drugi dotyczy okresu późniejszego na podstawie przekazów z XI, XII i początku XIII w.

W okresie pierwszym uchwytne są trzy warstwy: władcy i ich rodzina *duces, primores*, niekiedy także *comites*, ludność wolna (*nobiles, homines, exercitus* księcia — zapewne *družyna?*, *optimates, comes, senior, primas*) i ludność zależna (w źródłach występująca jako *servi*).

W okresie późniejszym struktura społeczna jest już bardziej złożona. Oprócz rodziny książęcej występują różnego rodzaju urzędnicy: *comes, comes palatinus, praefectus urbis, burgravius, villicus, iudex, camerarius* etc. Kategoria książęcych ludzi zależnych jest też bardziej zróżnicowana: obok takich określeń, jak *servus, ancilla, servientes*, pojawiają się *ministeriales, rustici, hospites, haeredes*. Ludzie wolni, posiadający ziemię — szlachta — występują jako *primates, barones, magnates, suppani*, także *nobiles, milites*.

Część IV składa się z trzech rozdziałów. W pierwszym autorka podsumowuje wyniki analizy obu rodzajów źródeł. W drugim zajmuje się interpretacją społeczną wyposażenia i przedstawia próbę powiązania wydzielonych poprzednio typów inwentarza z wymienionymi w przekazach pisanych grupami społecznymi. W kategorii grobów zawierających ostrogi i broń (zwłaszcza miecze i topory) zwraca uwagę na szczególnie luksusowo wyposażone groby na grodach w Kolinie i Kouřim, wiążąc je z osobami określanymi jako *duces*. Być może do tej samej grupy społecznej zaliczali się też nieco skromniej wyposażeni zmarli z Pragi i Žatca. Występujące zarówno w grodach, jak i na cmentarzach wiejskich groby z ostrogami i toporem, ale bez miecza, przypisuje autorka grupie określanej w źródłach pisanych jako *milites, primates, nobiles*. Wiejskie groby z krzesiwem, wiadrem, nożem, czasem także z toporem lub włócznią skłonna jest wiązać z klasą *hospites, rustici*, przyjmując z pewną ostrożnością, że była to ludność książęca zobowiązana do służby wojskowej. Najuboższe groby z krzesiwem, nożem czy wiadrem można być może wiązać z najuboższymi rodzinami wolnymi lub może z ludnością zależną, niewolną. Identyfikacja społeczna grobów kobiecych na podstawie wyposażenia nastręcza zdaniem autorki duże trudności. Niestety temu właściwemu podsumowaniu dotychczasowych zabiegów badawczych poświęca autorka zaledwie 3 strony (317-319). Zamyka pracę krótki również rozdział poświęcony zagadnieniu kontynuacji rozwarstwienia socjalnego i form organizacji gospodarczej.

Autorka wykonała pracę ogromną: przeanalizowała materiały z 2218 zespołów grobowych pochodzących z 318 cmentarzysk, jak również wszystkie dotyczące tematu przekazy źródeł

pisanych czeskich i obcych z czasu do 1230 r. Wzmiankowanych w nich jest około 4000 osób, których pozycję społeczną autorka szczegółowo rozważyła.

Nie uniknęła jednak B. Sasse w swojej pracy pewnych niedociągnięć. Wątpliwości budzi np. przyjęty przez nią sposób wyróżniania grup wiekowych. Dokonuje tego podziału w sposób mechaniczny co 20 lat, tzn. 1-20, 21-40 itd., przy czym grupę 1-20 lat klasyfikuje jako dzieci (s. 101, s. 360, ryc. 6c – plan cmentarzyska w Žalanach z uwzględnieniem wieku pochowanych osobników). Jest to trudne do przyjęcia – młodzież w wieku 16-20 lat nawet w dzisiejszych czasach nie zalicza się do dzieci, a we wczesnym średniowieczu byli to już pełnoprawni członkowie społeczności dorosłych. W rozważaniach nad strukturą socjalną należałoby posługiwać się „wiekiem społecznym”. Nie dysponując danymi, jak kształtował się on w badanym okresie, bezpieczniej byłoby chyba przyjąć klasyfikację antropologiczną: *infans I*, *infans II*, *iuvenis* etc. Przy podziale wiekowym przyjętym przez autorkę wnioski muszą być obciążone znacznym procentem błędów.

Wyróżniając elementy wyposażenia grobów męskich i kobiecych B. Sasse przywiązuje zbyt wielką chyba wagę do oznaczeń antropologicznych. Na ich podstawie zalicza np. guzy ozdobne do przedmiotów związanych głównie z grobami męskimi, podczas gdy znacznie częściej współwystępują one z wyposażeniem typowo kobiecym, jak kolczyki, paciorki, kabłączki skroniowe itp. To samo dotyczy monet uznanych przez nią za zabytki związane z grobami męskimi, choć współwystępują głównie z kabłączkami skroniowymi, a także z paciorkami, kolczykami, pierścionkami, nie towarzysząc ani razu broni czy ostrogom.

Przykłady można by mnożyć. Nie umniejsza to jednak zasługi autorki, która pracą swoją wskazała nowy kierunek badań, a przecieranie nowych szlaków zawsze jest trudne. Należy mieć nadzieję, że pionierski trud Barbary Sasse znajdzie kontynuatorów i naśladowców w odniesieniu do innych krajów słowiańskich, a Ona sama nie porzuci tej problematyki, pogłębiając i korygując osiągnięte dotychczas wyniki.

Helena Burchard

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.